

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF HUMANITIES AND INTERDISCIPLINARY STUDIES

(Peer-reviewed, Refereed, Indexed & Open Access Journal)

DOI : 03.2021-11278686

ISSN : 2582-8568

IMPACT FACTOR : 8.031 (SJIF 2025)

कल्याणकारी अर्थशास्त्र (Welfare Economics)

उषा संतोष रावडे

सहाय्यक प्राध्यापिका,

सेठ हिराचंद मुथा कॉलेज

कल्याण (प.) (महाराष्ट्र, भारत)

E-mail: usharawade123@gmail.com

DOI No. 03.2021-11278686 DOI Link :: <https://doi-ds.org/doilink/10.2025-12771662/IRJHISNC2503015>

सारांश :

प्राचीन भारतातील थोर राजकीय विचारवंत आचार्य चाणक्य अर्थात कौटिल्य यांनी कौटिल्याचे अर्थशास्त्र ग्रंथ लिहिला आहे त्यात त्यांनी अर्थशास्त्राचा उल्लेख राजकीय अर्थशास्त्र म्हणून केला आहे राजकारभार चालविण्यासाठी धनाची प्राप्ती कशी करायची आणि जनकल्याणात कशी भर घालायचे याचे वर्णन त्यांनी केले आहे कौटिल्य हे भारतीय राजकीय तत्वज्ञानी, राजकारणी होते, ज्यांनी ईसापूर्व चौथ्या शतकात चंद्रगुप्त मौर्य यांना भारतीय इतिहासातील पहिले एकात्मक राज्य स्थापन करण्यास मदत केली ते सर्व क्षेत्रात कल्याणाचा पुरस्कार करतात. ते केवळ मानवी कल्याणाबद्दल बोलत नव्हते तर प्राण्यांच्या कल्याणाकडे लक्ष देत होते. ते म्हणतात, "प्रजेच्या आनंदात राजाचे सुख आहे, त्यांच्या कल्याणात त्याचे कल्याण आहे. तो फक्त त्याला जे आवडते तेच चांगले मानणार नाही तर त्याच्या प्रजेला जे आवडते तेच त्याला फायदेशीर मानले". ते दुर्बल घटकांच्या उपजीविकेचे संरक्षण ग्राहक संरक्षण आणि अगदी कैद्यांच्या कल्याणाचे समर्थन करतात. कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा मुख्य अभ्यास विषय हा सामाजिक हित किंवा कल्याण हा आहे. अर्थशास्त्रात केवळ निर्जीव अशा वस्तू व सेवांच्या उत्पादनाची चर्चा कसा येणार नाही तर सजीव अशा मानव प्राण्यांच्या सामाजिक कल्याणाच्या वृद्धीसाठी घडणाऱ्या घटनांचा परामर्श घेणे आवश्यक आहे. भारतीय ज्ञान प्रणालीमध्ये कौटिल्याच्या योगदानाचे विशेष महत्त्व आहे कारण त्यांनी एकात्मिक आणि शाश्वत विकासाचा मार्ग सुचवला. भारतीय ज्ञान प्रणालीचा पुरातन काळापासून आर्थिक कल्याणाशी कसा संबंध आहे आणि तो कसा वृद्धिंगत होऊ शकतो हे यातून समजते आर्थिक तत्त्व आधुनिक काळात महत्वाच्या आर्थिक मुद्यासाठी उपयुक्त कसे आहेत यावर विचार करता येईल कारण कल्याणाच्या अर्थशास्त्रास अधिकाधिक महत्त्व प्राप्त होत चालले आहे.

मूळ शब्द : कौटिल्याचे अर्थशास्त्र, आचार्य चाणक्य, इतिहास, ग्राहक संरक्षण, सामाजिक हित / कल्याण, एकात्मिक आणि शाश्वत विकास

प्रस्तावना :

भारतीय ज्ञान प्रणालीमध्ये देशाचा विकास घडवून आणण्यासाठी काही अर्थशास्त्रज्ञांनी समता आणि कार्यक्षमता यावर भर दिलेला आहे. समान लोकांसाठी समान मापदंड यात भारतीय प्रणालीतील लिंग वय, धर्म, प्रांत इत्यादी निकषावर आधारित भेद करता येत नाही किंबहुना कोणत्याही भेदास येथे वाव उरत नाही. तसेच विषम लोकांसाठी भिन्न मापदंड अर्थात भिन्न उत्पन्न गटातील लोकांसाठी

वेगवेगळ्या प्रकारची वर्तवणूक किंवा मापदंड वापरले जातात यात श्रीमंत असो की गरीब प्रत्येक आर्थिक यंत्रणेमध्ये साधनांच्या दुर्मिळतेतून आर्थिक प्रश्न जन्माला येत असतो मात्र कल्याणकारी अर्थशास्त्र मानवी कल्याणाचा अभ्यास करते. मानवी कल्याणाला केंद्रीय स्थान देऊन त्यांना अर्थशास्त्रातील अवनतीच्या मार्गातून बाहेर काढून प्रतिष्ठा प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न केला आहे मानवाच्या कल्याणात वाढ करणे हे कल्याणकारी अर्थशास्त्राचे मुख्य उद्दिष्ट आहे. डॉ. आल्फ्रेड मार्शल यांच्या मते, मानवाच्या जीवनात संपत्ती मिळवणे हा मुख्य हेतू नाही तर त्याऐवजी भौतिक कल्याण मिळवणे हा मुख्य हेतू आहे आणि संपत्ती हे त्याच्या प्राप्तीचे साधन आहे कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा मुख्य अभ्यास विषय हा सामाजिक हित किंवा कल्याण हा आहे. अर्थशास्त्रात केवळ निर्जीव अशा वस्तू व सेवांच्या उत्पादनाची चर्चा करता येणार नाही तर सजीव अशा मानव प्राण्यांच्या सामाजिक कल्याणच्या वृद्धीसाठी घडणाऱ्या घटनांचा परामर्श घेणे आवश्यक आहे. अलिकडील काळात कल्याणाच्या अर्थशास्त्रास अधिकाधिक महत्त्व प्राप्त होत आहे. भारतीय तत्त्वज्ञान आणि योगविद्या अर्थशास्त्राच्या या तत्त्वांवर आधारित आहे. प्रत्येक तत्त्वाचे अनुसरण करून, व्यक्ती आपले जीवन अधिक शांतिकारक, कल्याणकारी आणि साधक बनवू शकतो. हे तत्त्व भारतीय संस्कृतीच्या गाभ्यात आहे, ज्यामुळे जीवनात सातत्यपूर्ण आणि शाश्वत सुख मिळवता येते कल्याणकारी अर्थशास्त्र हे एक महत्त्वपूर्ण तत्त्वज्ञान आहे जे भारतीय जीवनदृष्टीला दिशा देणारे आहे. यामध्ये प्रत्येक तत्त्वाला अनुसरण करून जीवनाच्या सर्व पैलूंमध्ये संतुलन साधता येते आणि आत्मविकास साधता येतो

कौटिल्यचे अर्थशास्त्र :

भारतीय ज्ञान प्रणालीत प्रकट होणाऱ्या कल्पना आणि विचारसरणीचे महत्त्व आजही उपयुक्त आहे कारण अनेक बाबतीत आधुनिक विश्व आणि कौटिल्याने ज्या जगावर काम केले आणि मौर्य साम्राज्याची उभारणी केली त्याच्याशी साम्य आहे कौटिल्यचे अर्थशास्त्र हे शासकाला शासन आणि राजकारणाच्या विविध गुंतागुंती शिकवण्यासाठी मांडण्यात आले होते या मजकुरात 'कल्याणकारी राज्याची' कल्पना देखील प्रकट होते, ज्यामध्ये राज्य दैनंदिन जीवनाच्या सर्व पैलूंवर नियंत्रण ठेवते आणि योगदान देते संसाधने, फायदे आणि संपत्तीच्या वाटपात समानता आणि निष्पक्षता सुनिश्चित करते कौटिल्याचा सिद्धांत असा होता की लोकांसाठी उदार असणे, रोजगार प्रदान करणे, रस्ते, बंदरे आणि उद्याने बांधणे आणि लोकांच्या तक्रारींचे त्वरित निराकरण करणे हे शासकाच्या स्वार्थात आहे

कौटिल्य हे भारतीय राजकीय तत्त्वज्ञानी, राजकारणी होते, त्यांनी ईसापूर्व चौथ्या शतकात चंद्रगुप्त मौर्य यांना भारतीय इतिहासातील पहिले एकात्म राज्य स्थापन करण्यास मदत केली. त्यांच्या या कामाने अर्थशास्त्राला भारताला पहिले कल्याणकारी राज्य बनवण्यासाठी वैचारिक पाया घातला गेला. ते सर्व क्षेत्रात कल्याणाचा पुरस्कार करतात. ते केवळ मानवी कल्याणाबद्दल बोलत नव्हते तर प्राण्यांच्या कल्याणाकडेही लक्ष देत होते. ते म्हणतात, "प्रजेच्या आनंदात राजाचे सुख आहे त्यांच्या कल्याणात त्याचे कल्याण आहे. तो फक्त त्याला जे आवडते तेच चांगले मानणार नाही तर त्याच्या प्रजेला जे आवडते तेच त्याला फायदेशीर मानेल". ते दुर्बल घटकांच्या उपजीविकेचे संरक्षण, ग्राहक संरक्षण आणि अगदी कैद्यांच्या कल्याणाचेही समर्थन करतात राजाचा धर्म म्हणजे आपल्या लोकांचे रक्षण करताना न्याय्य, निष्पक्ष आणि उदार असणे. कौटिल्य यांनी आदर्श शासकाची व्याख्या अशी केली की "जो नेहमीच लोकांच्या कल्याणासाठी सक्रिय असतो आणि जो जनतेला समृद्ध करून आणि त्यांचे कल्याण करून स्वतःला प्रिय मानतो"

कल्याणकारी अर्थशास्त्र :

आर्थिक धोरणांच्या तत्त्वांशी संबंध असलेली अर्थशास्त्राची महत्त्वपूर्ण शाखा आहे आर्थिक घटना व शासकीय धोरणे यांचे

समाजाच्या कल्याणावर काय परिणाम होतात, हे यात अभ्यासले जाते. वेगवेगळ्या पर्यायी आर्थिक व्यवस्थांचा सामाजिक कल्याणाच्या दृष्टिकोनातून योग्य क्रम लावण्यासाठी जी तत्त्वे आवश्यक असतात, त्यांचा विचार अर्थशास्त्राच्या ह्या शाखेत केला जातो. उपयुक्तता मापनीय नाही आणि म्हणूनच ती धोरणविषयक मार्गदर्शन करू शकणार नाही, असा विचार विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीस पुढे येऊ लागला; परंतु मार्शलसारख्यांनी या विचाराला फारसे महत्त्व दिले नाही. १९२० मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या द इकॉनॉमिक्स ऑफ वेल्फेअर (कल्याणाचे अर्थशास्त्र) ह्या ग्रंथात पिगू ह्यांनी कल्याणाच्या अर्थशास्त्राला एक मर्यादा घातली पैसा ही फूटपट्टी धरून ज्याचे मापन पैशाच्या भाषेत करता येते, तेवढाच कल्याणाचा भाग अर्थशास्त्राने विचारात घ्यावा व तेवढ्यापुरतेच आपले मार्गदर्शन मर्यादित करावे

संबंधित साहित्याचे पुनरावलोकन(सिंहावलोकन) :

उत्पादन घटक वाढवावे न लागता राष्ट्रीय उत्पन्नात वाढ होणे म्हणजे अर्थव्यवस्थेची कार्यक्षमता वाढणे आणि श्रीमंतांकडून गरीबांकडे संपत्तीचे हस्तांतर होणे म्हणजे आर्थिक विषमता कमी होणे, ह्या दोन आर्थिक कल्याणाच्या कसोट्या समजाव्यात, असा पिगूंच्या प्रतिपादनाचा आशय होता. व्यक्तींना होणाऱ्या समाधानाची तुलना हाच कल्याणकारी अर्थशास्त्रातील महत्वाचा मार्गदर्शनाचा पाया असल्यामुळे रॉबिन्स यांचा मुद्दा मजबूत केले तर कल्याणकारी अर्थशास्त्रास शास्त्रीय आधारच उरत नाही व उपदेश किंवा शिफारस करण्याचा अधिकारही अर्थशास्त्रज्ञास मिळत नाही. त्याचा परिणाम असा झाला की, बऱ्याच अर्थशास्त्रज्ञांनी आर्थिक धोरणाविषयी मार्गदर्शन करण्याचे टाळले व आर्थिक घटनांचे केवळ निरीक्षण, वर्णन, वर्गीकरण व संकलन एवढीच आपली जबाबदारी असते, असे ते मानू लागले काही काळानंतर ह्या विचारसरणी विरुद्ध एक प्रतिक्रिया उमटली. मंदीमुळे निर्माण झालेल्या समस्यांवर उपाय सुचविण्यास आपण समर्थ नाही ह्याची जाणीव झाली. अर्थशास्त्रज्ञ संधीची वाट पहात होते. ही संधी त्यांना केन्स ह्यांच्या “द जनरल थिअरी ऑफ एम्प्लॉयमेंट इंटरेस्ट अँड मनी” (१९३६) ह्या पुस्तकाच्या प्रकाशनाने मिळाली.

पूर्ण रोजगार, पूर्ण रोजगार उत्पादन आणि पूर्ण रोजगारास पूरक असलेल्या धोरणांचा ते पुरस्कार करू लागलेएका अर्थाने कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा पुनर्जन्मच झाला. अर्थात रॉबिन्स ह्यांच्या मुद्याचे खंडन मात्र त्यांच्यापैकी कोणासच करता आले नव्हते १९३८ मध्ये हॅरॉड ह्या अर्थशास्त्रज्ञाने काही मते स्वीकारली ती अशी की, व्यक्तींना समाधानांची तुलना करता येणे अशक्य आहे हा मुद्दा काटेकोरपणे पाळावयाचा म्हटला, तर अर्थशास्त्रज्ञ कुचकामी व समाजाच्या दृष्टीने निरुपयोगी ठरतात. सनातनवादी व नवसनातनवादी अर्थशास्त्रज्ञांनी मानलेली निरनिराळ्या व्यक्तींच्या समाधानांच्या समानतेबद्दलची गृहीतके स्पष्टपणे विशद करून अर्थशास्त्रज्ञांनी धोरणविषयक मार्गदर्शन करीत जावे, असा हॅरॉड यांचा आग्रह होता.

कल्याणकारी अर्थशास्त्राला शास्त्रीय आधार मिळणे शक्य आहे काय, याबाबतीच्या पुनर्विचारातूनच नवे कल्याणकारी अर्थशास्त्र उदयास आले. त्याची भूमिका अशी आहे की, कुठल्याही आर्थिक धोरणाचे किंवा व्यवस्थेचे दोन परिणाम होतात : एक अर्थव्यवस्थेच्या कार्यक्षमतेवर व दुसरा त्यामुळे होणाऱ्या कल्याणाच्या विभाजनावर त्यांपैकी केवळ कार्यक्षमतेवरील परिणामाची कसोटी लावून अर्थशास्त्रज्ञांनी धोरणविषयक मार्गदर्शन करण्यास काहीच हरकत नाही.

हिक्स ह्यांनी या प्रतिपादनास दुजोरा दिला कॅलडॉर ह्यांचाही निराळ्या कारणांसाठी त्या विचारसरणीस आधार मिळाला. कॅलडॉर ह्यांचे म्हणणे असे की, कार्यक्षमतेवर परिणाम हीच कल्याणाची कसोटी अर्थशास्त्रज्ञाने मानवी. विभाजनावर परिणामांची योग्य ती दखल घेण्यास राजकारणी मंडळी समर्थ असल्याने त्यांचा विचार अर्थशास्त्रज्ञाने करण्याची गरज नाही. कॅलडॉर ह्यांच्या भूमिकेस लिटल ह्या

अर्थशास्त्रज्ञ यांचा विरोध आहे. कल्याणकारी अर्थशास्त्र यासारख्या सामाजिक शास्त्रात जीवनमूल्यांचा विचार आपल्याला काढून टाकता येत नाही; म्हणून कोणत्याही अर्थशास्त्रज्ञाने आर्थिक धोरणाचे विवेचन करताना आपण कोणती जीवनमूल्ये स्वीकारतो, हे स्पष्ट केले पाहिजे. गृहीत जीवनमूल्यांवर कल्याणकारी अर्थशास्त्र अधिष्ठित केले पाहिजे अशी लिटल यांची भूमिका आहे

कल्याणकारी अर्थशास्त्राच्या विचारसरणी मध्ये आणखी भर टाकण्याचे काम बर्गन या शास्त्रज्ञांनी केले. त्यांनी 'सामाजिक कल्याण' ही कल्पना मांडली. प्रत्येक व्यक्तीला आपले कल्याण जसे समजते तसेच आपले कल्याण कोणत्या समाजस्थितीत साधते, हेही समजू शकते. समाजाच्या कल्याणाबाबत मत स्वातंत्र्य असणारी व्यक्ती ज्याप्रमाणे स्वतःपुरती कल्याणविषयक प्राधान्य श्रेणी ठरविते, तशी समाजाची कल्याणविषयक प्राधान्य श्रेणी ठरविता येईल व त्यावरून समाजाचे उच्चतम कल्याण कोणत्या धोरणामुळे होऊ शकेल, याचा अदमास गृहीत जीवनमूल्यांचा आधार न घेता करता येईल

सामाजिक प्राधान्यश्रेणी गृहीत धरून जास्तीत जास्त सामाजिक कल्याणाची परिस्थिती कोणत्या मार्गाने अस्तित्वात येईल, याबाबतचे मार्गदर्शन अर्थशास्त्रज्ञ करू शकतील. वरील सर्व विवेचनाचा सारांश असा निघतो की, नवे कल्याणकारी अर्थशास्त्र किंवा सामाजिक कल्याण कल्पना ह्यांच्यामुळे अर्थशास्त्रांवरील शृंगापत्ती टळली आहे असे नाही. एवढेच फारतर निश्चितपणे म्हणता येते की, काही बाबतीत व काही समाजासंबंधीच अर्थशास्त्रज्ञास धोरणविषयक मार्गदर्शन केवळ कार्यक्षमतेची कसोटी लावून करता येते मार्गदर्शन करताना त्याने कार्यक्षमता व विभाजन ह्या दोहों घटकावरील परिणाम लक्षात घेऊनच शिफारशी केल्या पाहिजेत व त्या करताना आपण मानलेली गृहीतके स्पष्ट केली पाहिजेत.

कल्याणकारी अर्थशास्त्रातील सिद्धांत मांडताना बहुतेक ठिकाणी वास्तविक अर्थशास्त्रातील प्रतिपादन पद्धतीचा उपयोग केलेला आढळतो. उदा. समाजातील आवडीनिवडी स्थिर मानल्या आहेत, माहितीच्या आधारे अनिश्चितता सहज दूर करता येते असे समजण्यात आले आहे आणि अर्थव्यवस्थेत सुचविलेल्या कल्याणकारी फेरबदलांमुळे होणाऱ्या दीर्घकालीन अनिष्ट परिणामांकडे दुर्लक्ष झाले आहे. या गृहीतकांतूनच कल्याणकारी अर्थशास्त्राच्या तत्त्व प्रणालीतील दोष उद्भवतात. एक तर समाजातील आवडीनिवडी स्थिर नसून बदलत जातात, हे सत्य दृष्टीआड केल्यामुळे आवडीनिवडी बदलल्याने उद्भवणाऱ्या परिस्थितीत कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा फारसा उपयोग होत नाही. आधुनिक काळी वस्तूंमध्ये आढळणारी विभिन्नता व गुंतागुंत लक्षात घेता त्यांची उपभोक्त्यांना माहिती करून देण्याचा खर्च व खटाटोप वाढत जातो आणि अनिश्चिततेतही भरच पडते., कल्याणकारी अर्थशास्त्रातील कसोट्यांच्या आधारे सुचविलेले फेरबदल तात्कालिक दृष्ट्या फायदेशीर वाटले, तरी त्यांतील काहीपासून दीर्घ काळात अनिष्ट परिणाम संभवतात म्हणून कल्याणकारी अर्थशास्त्राने सुचविलेले धोरण सामाजिक सुखात भर टाकेलच असे धरून चालता येत नाही. असे असले, तरी सुसंपन्न समाजातील दोष उघडकीस आणून कल्याणकारी अर्थशास्त्र अर्थव्यवस्थेतील अन्यायावर प्रकाश पाडू शकतो, यात शंका नाही. यामुळेच अर्थशास्त्राची ही शाखा धोरणविषयक मार्गदर्शन करण्यास उपयुक्त आहे, असे म्हणावे लागते. मात्र धोरण सुचविणाऱ्याने आपली जीवनमूल्ये, आपण गृहीत धरलेल्या गोष्टी आणि कल्याणकारी अर्थशास्त्राच्या मर्यादा स्पष्ट करणे अत्यावश्यक ठरते.

कल्याणकारी (विकासात्मक) आर्थिकशास्त्राच्या पूर्वीच्या सिद्धांतंमध्ये अनेक महत्त्वाचे विचार, सिद्धांत आणि दृष्टिकोन आहेत. हे सिद्धांत मुख्यतः आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेवर आणि सामाजिक समृद्धीच्या दिशेने विचार करण्यावर आधारित होते "एखाद्या सामाजिक बदलाची अंमलबजावणी केल्यामुळे समाजातील कोणत्याही व्यक्तीचे काही नुकसान होत नाही. अर्थशास्त्रज्ञांनी केवळ इतके सिद्ध करणे

पुरेशी असते की, नुकसान झालेल्यांना क्षतीपूर्ती मिळते आणि समाज पूर्वीपेक्षा सद्यःस्थितीत अनुकूल परिस्थितीत आहे या सिद्धांतांचा आदान-प्रदान आणि वाद-विवाद केल्याने कल्याणकारी (विकासात्मक) आर्थिक शास्त्राची पूर्वीची विचारधारा आकाराला आली. प्रारंभिक कालखंडातील हे सिद्धांत आता समृद्ध आणि विस्तृत दृष्टिकोनाच्या रूपात समोर येत आहेत

अर्थव्यवस्थेमध्ये समाजाचे आर्थिक कल्याण करण्यावर भर देणे व त्यावर होणाऱ्या सामाजिक निर्णयाचा परिणाम सुधारण्याचा प्रयत्न करणे. कल्याणकारी अर्थशास्त्राची प्रमुख उद्दिष्टे:

सामाजिक कल्याण (Social Welfare) : समाजातील प्रत्येक व्यक्तीचे जीवनमान सुधारणे, गरीब आणि गरजू लोकांसाठी उपाययोजना करणे, आणि समाजातील असमानता कमी करणे हे या शाखेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे

संसाधनांचे कार्यक्षम वाटप : वस्तू आणि सेवांचे उत्पादन, वितरण आणि उपभोग यांमध्ये कार्यक्षमतेने व्यवस्था करणे आणि समाजाला जास्तीत जास्त फायदा होईल, अशा प्रकारे संसाधनांचा वापर करणे

बाजारपेठांची कार्यक्षमता : स्पर्धात्मक बाजारपेठा (Competitive markets) कार्यक्षमतेने काम करतात, हे सुनिश्चित करणे आणि त्यातून समाजाला जास्तीत जास्त फायदा मिळतो, हे पाहणे.

उत्पादन आणि उपभोग क्षमता वाढवणे : समाजातील उत्पादकता वाढवणे आणि लोकांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असलेल्या वस्तू आणि सेवा उपलब्ध करणे

सामाजिक न्याय : समाजातील गरीब आणि दुर्बल घटकांना न्याय मिळवून देणे आणि त्यांच्या गरजा पूर्ण करणे

पर्यावरणाचे संरक्षण : नैसर्गिक संसाधनांचा योग्य वापर करणे आणि पर्यावरणाची काळजी घेणे

रोजगाराची निर्मिती : लोकांच्या रोजगाराची संधी वाढवणे आणि बेरोजगारी कमी करणे

भाववाद आणि महागाई नियंत्रणात ठेवणे : अर्थव्यवस्थेत किमती स्थिर ठेवणे आणि महागाई रोखणे.

अर्थव्यवस्थेतील अस्थिरता कमी करणे : आर्थिक चढउतार कमी करणे आणि अर्थव्यवस्थेला स्थिरता देणे.

कल्याणकारी राज्याची (Welfare State) भूमिका : कल्याणकारी अर्थशास्त्र कल्याणकारी राज्याच्या भूमिकेचाही अभ्यास करते, त्याचप्रमाणे आधुनिक काळात देखील भारतीय सरकार सामाजिक कल्याणासाठी विविध योजना आणि कार्यक्रम राबवते.

कल्याणकारी अर्थशास्त्राची उद्दिष्टे साधारणपणे समाजाच्या आर्थिक आणि सामाजिक भल्यासाठी असतात. कल्याणकारी अर्थशास्त्राची आठव्या भारतीय ज्ञान प्रणालीशी संबंध ठेवून चर्चा केली जात आहे. भारतीय ज्ञान प्रणाली, जी प्राचीन काळापासून अस्तित्वात आहे, विविध तत्त्वज्ञान, विज्ञान, आणि अर्थशास्त्राच्या क्षेत्रांमध्ये एक आदर्श दृष्टिकोन देते. विशेषतः समाजाच्या कल्याणासाठी आणि सामूहिक समृद्धीसाठी त्याने महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे.

कल्याणकारी अर्थशास्त्र आणि भारतीय ज्ञान प्रणालीचे संबंध :

1. **सामूहिक समृद्धीचा विचार :** भारतीय ज्ञान प्रणालीमध्ये "लोक कल्याण" किंवा "समाज कल्याण" ह्याचे महत्त्व अधिक आहे. हे तत्त्व कल्याणकारी अर्थशास्त्राशी जुळते, कारण हे लक्षात घेतले जाते की सर्व समुदायांना आर्थिक साधनांची समान वितरण आणि समान संधी मिळाव्यात. भारतीय तत्त्वज्ञानात "सर्वे भवन्तु सुखिनः" किंवा "सर्वांना सुखी कर" हे एक महत्त्वाचे तत्त्व आहे, ज्याचा आधार घेऊन कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा अभ्यास आणि धोरणे तयार केली जातात.

2. **न्याय आणि समतेचा विचार:** भारतीय तत्त्वज्ञानात न्याय आणि समतेला महत्त्व दिले गेले आहे. "धर्म" (सदाचार) आणि "अर्थ" (धन), याचा समन्वय साधून समाजाच्या आर्थिक प्रगतीसाठी न्यायपूर्ण वितरणाची गरज व्यक्त केली जाते कल्याणकारी अर्थशास्त्रात देखील, सामाजिक समावेश आणि समानता या बाबींवर भर दिला जातो.
3. **ध्यान, साधना, आणि मनःशक्तीचा वापर:** भारतीय ज्ञान प्रणालीत मानसिक शांती आणि साधना महत्त्वपूर्ण मानल्या जातात हे तत्त्व कल्याणकारी अर्थशास्त्रात वापरले जाऊ शकते, जिथे व्यक्तीला आत्मविकास आणि शांती साधण्याचे मार्ग दिले जातात. आर्थिक सुधारणा सोबत, मानसिक व भावनिक कल्याण आणि संतुलन राखणे आवश्यक आहे
4. **विकसनशीलता सांस्कृतिक आणि नैतिक दृष्टिकोन:** भारतीय संस्कृतीत नैतिक मूल्यांचे महत्त्व दिले जाते कल्याणकारी अर्थशास्त्र देखील केवळ आर्थिक समृद्धीचा विचार करत नाही, तर समाजाच्या नैतिक आणि सांस्कृतिक भल्यासाठी देखील उपाययोजना करते. "संपत्तीचा उपयोग" आणि "संसाधनांचा विवेकपूर्ण वापर" ह्याच तत्त्वावर आधारित विकास साधला जातो.
5. **धार्मिक आणि आध्यात्मिक मार्गदर्शन:** भारतीय तत्त्वज्ञानात धार्मिक विश्वास आणि आध्यात्मिक दृष्टिकोन हे समाजाच्या कल्याणासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत कल्याणकारी अर्थशास्त्र देखील आर्थिक नीतिमतेला जोडत असून, ते एक नैतिक आणि आध्यात्मिक दृष्टिकोनावर आधारित असावे, ज्यामुळे लोकांना केवळ भौतिक सुखाची नाही तर मानसिक आणि भावनिक सुखाची सुद्धा अनुभूती होईल

कल्याणकारी अर्थशास्त्राचा भारतीय ज्ञान प्रणालीमध्ये युवा पिढीसाठी असलेले योगदान :

1. **समाजकल्याणाचे धोरण:** भारतीय ज्ञान प्रणालीच्या दृष्टिकोनातून कल्याणकारी अर्थशास्त्र, समाजातील सर्व गटांना लाभ देण्यासाठी धोरण तयार करते. यामध्ये गरिबी कमी करणे, शिक्षणाच्या संधी देणे, आरोग्य सेवेचा विस्तार करणे, आणि सामाजिक न्याय सुनिश्चित करणे यांचा समावेश होतो.
 2. **समाजाच्या लोक सामूहिक हिताचा विचार:** भारतीय तत्त्वज्ञानात समाजाच्या भल्यासाठी काम करणे महत्त्वाचे मानले जाते. त्यामुळे कल्याणकारी अर्थशास्त्र समाजाच्या सामान्य लोकांच्या हितासाठी कार्यरत असते.
 3. **सतत विकास:** भारतीय तत्त्वज्ञानात "सतत विकास" या तत्त्वावर भर दिला जातो. कल्याणकारी अर्थशास्त्र या तत्त्वाच्या आधारावर दीर्घकालीन आर्थिक विकास साधण्यावर लक्ष केंद्रित करते.
- कल्याणकारी आर्थिक शास्त्राच्या आत्ताच्या ज्ञान प्रणाली कशी उपयुक्त ठरते हे विचारत आहोत, हे समजले. कल्याणकारी म्हणजे "विकासात्मक" किंवा "सामाजिक" आर्थिकशास्त्र, ज्याचा उद्देश केवळ आर्थिक वृद्धी न करता सामाजिक समृद्धी, समतावाद, आणि पर्यावरणीय संतुलन साधणे आहे आधुनिक आर्थिक जगात, काही प्रमुख मुद्दे अशा आहेत त्यामुळे कल्याणकारी अर्थशास्त्राची ज्ञान प्रणाली उपयुक्त ठरते:

1. **समाजातील असमानता कमी करण्यासाठी मार्गदर्शन:** कायलंकारी आर्थिकशास्त्र समाजातील आर्थिक असमानता कमी करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. यामुळे आर्थिक धोरण, वितरण योजना आणि समावेशी विकास धोरणाची कल्पना पुढे येते.
2. **विकसनशील देशाच्या आर्थिक विकासासाठी उपाय:** हे ज्ञान प्रणाली विकासशील देशांतील अर्थव्यवस्थांना त्यांच्या संसाधनांचा अधिक कार्यक्षम वापर कसा करावा, विविध क्षेत्रांमध्ये समतोल कसा राखावा यासाठी उपयुक्त ठरते

3. **पर्यावरणीय दृष्टिकोन:** यामध्ये पर्यावरण आणि सामाजिक हिताची देखील महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे शाश्वत विकासाचा विचार करून आपले आर्थिक धोरण तयार करणे कायलंकारी अर्थशास्त्राची एक महत्त्वपूर्ण अंगे आहे
4. **मनुष्यबल आणि कौशल्य विकास:** "विकासात्मक" अर्थशास्त्र मानते की सर्व्हिस सेक्टर, कौशल्यवर्धन, आणि उच्च शिक्षण यावर प्राधान्य देणे आवश्यक आहे. यामुळे ना केवळ आर्थिक वृद्धी होईल, तर सामाजिक समृद्धी देखील साधता येईल.
5. **नवीन पिढीचे पावलो-पावली मार्गदर्शन:** चांगले कुटुंब बजेट व्यवस्थापन कर्जाचे उत्तम व्यवस्थापन, आणि आर्थिक चांगुलपणा यावर विचार करून आर्थिक शाश्वतता साधता येते

सारांश:

कल्याणकारी अर्थशास्त्र भारतीय ज्ञान प्रणालीच्या तत्त्वज्ञानाची संलग्न होऊन समाजातील सर्व वर्गासाठी फायदेशीर आहे. भारतीय तत्त्वज्ञान आणि कल्याणकारी अर्थशास्त्र यांचा समन्वय समाजाच्या सर्वांगीण आणि समतावादी विकासासाठी महत्त्वपूर्ण आहे त्यामुळे कल्याणकारी आर्थिक शास्त्राच्या ज्ञान प्रणाली अत्यंत उपयुक्त मानले जाते कारण ती केवळ समृद्धीचा विचार करत नाही तर त्या समृद्धीला न्याय, समतावाद, आणि पर्यावरण संतुलनाशी जोडते. सामाजिक निवडश्रेणी गृहीत धरून विचार करणे जास्त सामाजिक कल्याणाची परिस्थिती कोणत्या मार्गाने अस्तित्वात असू शकते, प्रश्नाचे मार्गदर्शन याचा अर्थ घेऊ शकता. सर्व विवेचनाचा सारांश असा निघतो की, नवे कल्याणकारी अर्थ किंवा सामाजिक कल्याण कल्पना या मूळच्या मूळ अर्थावरील शृंगांती टळली नाही भारतीय ज्ञान प्रणालीचा अर्थशास्त्राचा मुख्य उद्देश म्हणजे सर्वसामान्य लोकांच्या जीवनमानात सुधारणा घडवून आणणे त्यात काही महत्त्वाची उद्दिष्टे म्हणजे गरीबी निर्मूलन, सामाजिक समावेश, सामाजिक सुरक्षा, श्रमधन वितरण, वित्तीय समावेशन, तंत्रज्ञानाचा वापर, दीर्घकालीन विकास अशा अनेक गोष्टींच्या माध्यमातून प्रजेचे देशातील जनतेचे कल्याण व जीवनमान सुधारण्याचा हा छोटासा प्रयत्न यात केला आहे म्हणून कल्याणकारी अर्थशास्त्र हे आजही महत्त्वाचे ठरते.

संदर्भ सूची: -

1. प्रगत आर्थिक सिद्धांत - महादेव श्रीरंग देशमुख
2. आर्थिक सिद्धांत - डॉ. मुक्ता जहागीरदार
3. अर्थशास्त्राचे सिद्धांत - प्रा. एन. एल. चव्हाण
4. प्राचीन भारत - अ. रा. कुलकर्णी
5. https://en-m-wikipediaorg.translate.goog/wiki/Welfare_economics?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=mr&_x_tr_hl=mr&_x_tr_pto=tc#/search